

ИСТРАЖИВАЊА • ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ ЈЕВРЕЈА У ШИДУ

Остало још само јеврејско гробље

"Смрт не постоји. Људи умиру тек кад их сви забораве."

Јеврејска баштина у Шиду стара је колико и само место. Јевреји се у Шиду први пут помињу 1721, тек 15 година након првог сигурног помена Шида. У наредних 220 година "деца Израиља" су равноправно учествовала у друштвеном, политичком, економском, културном и спортском животу Шида. Својим деловањем оставили су дубок траг у историји овог места. Нажалост, догађаји у периоду 1940-1945. довели су до страдања шест милиона припадника јеврејског народа. Те године су означиле и својеврстан крај јеврејског присуства у Шиду. Према до сада прикупљеним подацима (највише из записа господина Емила-Милана Клајна), у Шиду су пред Други светски рат живеле следеће јеврејске породице:

Абрахам Кишицки је био књиговођа у Месној индустрији Шид, а после рата и њен привремени руководилац. Пред почетак рата са породицом се преселио у кућу пекаре Чубрило (данас Карађорђева 73). Избегли су хапшење 1942. године, а 1946/1947. су напустили Шид.

Породица Лустиг је живела у непосредној близини шидске Соколане, у кући где су држали и грађару (данас Карађорђева 91). Лустигови су стара шидска породица, која се први пут у Шиду помиње 1842. године. Тада је забележен шидски рабин Абрахам Лустиг. Рабинов унук, Еуген-Јена Лустиг, преминуо је 1942. године у Шиду, а његова супруга Ирена и кћерка су након рата емигрирале у Палестину.

Једна од најпознатијих шидских јеврејских породица била је породица Клајн (живели су у данашњој Карађорђевој 65). Леополд Клајн (1882-1955) је са супругом Етел Фирст имао три сина

Леополд Клајн

– Јосипа-Јожику, Ладислава-Лацику и Емила-Милана. Имали су галантеријску трговачку радњу на мало и велико. Снадебвали су робом све сеоске трговце у близини и даљој околини Шида. За време рата (јануара 1942) отац Леополд, мајка Етел и син Лацика су емигрирали, најпре у Љубљану и Италију, а затим у Швајцарску. Јожица је убијен од стране усташа у Сремској Митровици, септембра 1942, а Милан је преживео рат као ратни војни заробљеник у Немачкој. Захваљујући залагању породице Клајн, у Шиду је основан први фудбалски и стонотениски клуб "Фрушкогорац".

Као изузетно пријатан и шалив човек упамћен је Игњат Рајх, пензионисани хотелијер. У својој кући (данас Карађорђева 57) живео је са кћерком Сидом. Господин Рајх је рођен 29. фебруара, па је славио рођендан сваке четврте године. Због тога је често збијао шале на свој рачун и сматрао да има 20, а не 80 година. У јулу 1942. године Рајхови су отерани са осталим шидским Јеврејима у логор.

Непосредно пред Други светски рат, из Бијељине у Шид се доселио Саламон Малц, трговац житом. Његова кућа се налазила на месту каснијег Дома омладине (данас Карађорђева 46). Малцова разведена супруга Естика Шлезингер је живела прекопута, у кући свог брата. Саламон Малц је такође жртва холокауста.

На месту данашњег Културно-образовног центра налазила се кућа породица Шлезингер и Шротман. Леополд Шлезингер (рођ. 1878) је становао са својом сестром, поменутом Естиком Малц. Са њима су у кући живели и њихови сестрићи Шротманови: три брата Игњат (Баћко), Мишко и Јошка, и две сестре Гизела и Шарлота. Шротманови родитељи, Шандор и Етел (рођ. Шлезингер), умрли су пре Другог светског рата. Шлезингерови и Шротанови су трговали житом. У кући су имали велике магацине за смештај жита. Игњат (Баћко) је водио и трговину са грађевинским материјалом (дашчару). Мишко је отворио трговину са стаклом и порцуланом у центру Шида, а Јошка бакалницу (шпецерај) на Лазарету у Шиду. Шротманови и Шлезингерови су страдали у холокаусту.

Породица Герзона - Максе Епштајна је живела у тадашњем Мауковићевом шору (данас Николе Тесле бр. 47). Имао је жену Катицу, кћерку Маргиту и Естику,

Кућа породице Винтерштајн, 1910. (у дворишту се налазио темпел)

и усвојеног сина Адиду-Адолфа. Макса Епштајн је трговао старим гвожђем, водио је мало пољопривредно имање и трговао хмељом (извозио га у Чехословачку). Максу су у јесен 1941. године премлатиле усташе, због чега је убрзо преминуо. Његова жена Маргита се отровала после хапшења, јула 1942. Старија кћерка Маргита је имала два брака. Она је са својом децом одведена у логор Берген-Белзен, а након рата су емигрирали у Израел. Њен син Јаника (Јоел Маргалит) је остварио завидну каријеру као професор универзитета Бен Гурион у Бер Шеви. Естика Епштајн се, такође, два пута удавала. Први супруг Адлер из Винковаца је убијен у Јасеновцу. Други брак је склопила са др Сингером, који је био лекар у Шиду до 1949. године. Те године је цела породица отишла у Израел. Усвојени син Максе Епштајна, Адика-Адолф, придружио се партизанима 1941. а погинуо је 1945. године, у чину вишег официра.

Прекопута Епштајнових, у изнајмљеном стану, становао је Лаза Клајн са женом Едитом и једним дететом. Они су се доселили у Шид неколико година пред рат. Лаза је био службеник тадашњег "Државног монопола". Трговали су дуваном и дуванским прерађевинама. Сви троје су страдали у холокаусту.

Породица Јулија Лебла је била једна од најбогатијих у Шиду. Становали на Главном шору (данас Карађорђева 15-17). Јулије је, као удовац, умро неколико година пре рата. Имао је једног сина, Корнела (рођ. 1902). Корнел Лебл је био судија Среског суда у Шиду. За време Другог светског рата, као резервни официр, био је ратни војни заробљеник у Немачкој. Имао је жену Олику (рођену Розенфелд) и два сина - Мирка и Сашу. Олика је са децом отишла у Далмацију, 1941, а одатле преко Италије у Швајцарску. После рата, 1948. године, цела породица је отишла у Израел, а потом у Боливију.

Музеј наивне уметности "Илијанум" у Шиду смештен је у породичној кући Винтерштајнових (данас Светог Саве 5). Емил и Ида Винтерштајн нису имали деце. У својој кући су држали одлично снабдевену шпецерајску радњу. Газда Емил и његова жена су се веома добро односили према запосленим шегртима и калфамма, па су деца из тзв. бо-

Игњат Шротман

љих кућа увек тежила да се запосле код њих. У дворишту њихове куће постојала је зграда са три просторије. Та зграда је служила као богомоља - темпел (синагога) за шидске Јевреје. Десна соба је била за мушкарце. Ту се налазио Арон хакодеш (са три свитка торе) и клупе за седење. Лева просторија је била за жене. У просторији између (ходник) био је мали умиваоник за прање руку верника. Винтерштајнови су страдали у холокаусту.

Прекопута Винтерштајнових, ближе центру Шида, становала је Катарина-Нина Велиш са кћерком Розом. Роза је у кући водила радњу за ручне радове. Обе су страдале у холокаусту.

У данашњој Змај Јовиној улици (раније Црквени шор) била је кућа Мајера Францоza. Имао је жену Симу и две кћерке, Миру и Елу. Мајер је био часовничар и златар. Радња му је била у центру, на Главном шору (у кући породице Карафиловић). Господин Француз је био веома познат у Шиду, нарочито међу српским занатлијама. Код неких је ишао и на крсне славе, што није био обичај код Јевреја. Био је у Управном одбору Удружења занатлија у Шиду и у управи СК "Фрушкогорац". Почетком 1942. године са женом и кћеркама је отишао преко Љубљане у Италију, где су у логору Ферамонти провели рат. По завршетку рата, 1945, отишли су у Палестину (Израел).

Поред њихове куће живео је Мајеров брат, Јаков Француз. Он се са са женом и осморо деце доселио из Илока око 1940. године. Породица Јакова Францоza није имала финансијских могућности

да побегне из Шида, па је страдала у холокаусту.

Неколико година пред рат, такође из Илока, доселила су се два брата од стрицева, Петар и Јосиф Штерн, са својим породицама. Живели су у данашњој Улици цара Лазара број 10 (сада "Црвени крст"). Штернови су трговали кожом. Петар је одведен у Јасеновац, где је вероватно и страдао. Штерн Јосиф је маја 1942. године побегао са женом преко Карловаца за Љубљану, и даље за Италију. Након рата се вратио у Илок. Почетком 1949. године одлази у Израел.

Поред Штернових (на броју 12), живео је рабинер Херман Шпигл, са супругом Розом и кћеркама Златом и Ружицом. Шпиглови су страдали у холокаусту.

У данашњој Улици Вука Караџића (Џигура) живела је породица Аце-Шањике Кона, трговца перјем. Са супругом Иреном није имао деце. Према неким информацијама, почетком рата су побегли у Мађарску где су преживели холокауст.

У истој улици је живела и породица Јосипа Моргенштерна. Ова породица се доселила из Сремске Митровице, тридесетих година 20. века. Јосип, његова супруга Ленка и шесторо деце Лаура, Манојло, Рајко, Габор, Бланка и Хермина, одведени су у логор, јула 1942, где су побијени.

У шидском Доњем шору (данас Улица Саве Шумановића) налазила се кућа Терезе Фишер, удовице. Имала је два сина, Јенику и Јошку.

У Шиду је живела и породица Мише Хана. Он и жена су страдали у холокаусту.

Овај списак свакако није потпун. Евентуални пропусти нису злочинери. Због уништавања матичних књига израелских богоштовних општина није могуће саставити потпуни списак шидских Јевреја. Нацистички холокауст је имао за последицу да је у Шиду, 1947, живело свега 16 Јевреја. Те, и наредних година, сви они су напустили Шид.

Јеврејска имовина је после рата већим делом национализована. Данас у Шиду још увек постоји јеврејско гробље, које већ деценијама пропада захваљујући немару целог друштва.

(Из необјављеног текста "Јевреји у Шиду")

Радован Сремац

Споменик Морица Лустига (1842-1908) на шидском гробљу